

איך העוינות נעלמה

בני מוריס

מרדכי בר-און, מכל ממלכות הגויים: יחסי ישראל ובריטניה הגדולה בעשור הראשון לאחר תום תקופת המנדט 1948–1958, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2006, 318 עמודים.

דוד בן-גוריון העריץ את ולדימיר איליץ' לנין כגדול מדינאי תבל, אך בין המשטרים והעמים הייתה אהדתו נתונה לבריטים. הוא העריך מאוד את תרומתה של בריטניה למפעל הציוני ולמורשת השלטונית שהשאירה עם תום המנדט. מעבר לכך הוא העריץ את תרבותה ובפרט את זו הפוליטית, המבוססת על מתינות ופשרנות למען טובת הכלל. הוא שהה בה בזמן ה'בליץ' – ההפצצות הגרמניות ב-1940 – והתפעל מעמידתם הקשוחה והשלווה של הבריטים בדרכם אל הניצחון: 'אני רואה את האנגלים כאחת האומות ההוגנות בעולם, אומה המוכנה ללחום על אמונתיה', כתב לימים (עמ' 108). ב-1956, לפני מבצע קדש, פחד שההתנהגות של תושבי ישראל תחת הפצצות עתידיות ערביות תהיה שונה בתכלית.

עם זאת יחסו אל הבריטים היה אמביוולנטי. נראה שהוא לא סלח להם על גבהות הלב שהפגינו כלפי היישוב ומנהיגיו (ולעתים כלפיו אישית) בתקופת המנדט; על הברוטליות לפרקים של זרועות הביטחון הבריטיים בעימותים עם ארגוני המרי העבריים; ובעיקר על בגידתה – בעיניו – של בריטניה בחזון הציוני ובמפעל הציוני ב-1939 עם פרסום הספר הלבן של מקדונלד. הוא ראה בשר החוץ הבריטי אחרי מלחמת העולם השנייה, ארנסט בוויין, אנטישמי, ובסגר הימי על חופי ארץ ישראל, שנועד למנוע את נחיתתם של העקורים היהודים מאירופה ואת כליאתם בקפריסין – המשך לשואה.

היה משהו נירוטי, אולי אפילו פרנואידי, ביחסם המורכב של אחדים ממנהיגי התנועה הציונית כלפי בריטניה. שרת החוץ, גולדה מאיר, ביטאה זאת ב-1958:

'מבחינה פסיכולוגית יש לנו מעין תסביך ביחסינו עם בריטניה. מצד אחד, אהדה והערכה, הגובלת עם יראת כבוד. מצד שני, חשדנות ואף איבה' (עמ' 230-231).
 במלחמת תש"ח חשד בן-גוריון – והוא לא היה היחיד ממנהיגי היישוב – כי הבריטים עומדים מאחורי התנפלותם של ערביי הארץ על היישוב והפלישה של צבאות ערב לארץ ישראל. הבריטים, כך התבטא שוב ושוב במהלך 1947-1948, פועלים נגד הקמת המדינה. הם נמנעו בהצבעה ההיסטורית על החלוקה, סירבו לשתף פעולה עם ועדת היישוב של האו"ם, הפקירו את הארץ לאנדרלמוסיה, חימשו את צבאות ירדן, עיראק ומצרים, ואף סיפקו לצבא הערבי היעיל ביותר, הלגיון הערבי הירדני, את הבכירים שבמפקדיו. הם התערבו בצעדים פוליטיים ודיפלומטיים שכללו גם איזמים צבאיים, על מנת למנוע הישגים צבאיים וניצחון מישראל. ב-1949 אמר: 'אויבינו המדיניים [...] חרשו מזימה פוליטית, שאילו נתקיימה היתה שמה קץ לתקוות העם היהודי: הם רצו להפוך את ארץ-ישראל למדינה ערבית [...] למען המשך שלטונם בארץ זו בצורה מוסווית' (עמ' 21).

בן-גוריון ושותפיו לדעה זו טעו – כך עולה מעיון במסמכי המדינה הבריטיים מתקופת המלחמה שנחשפו לעיון קוראים בעשורים האחרונים. ב-1947 הבריטים, שלא ראו מוצא מהסבך הציוני-ערבי, רצו לעזוב את הארץ ולהפקיד את הטיפול בעתידה בידי האו"ם. אמנם הם לא שמחו על החלטת החלוקה, אך לאחר כ"ט בנובמבר קיבלו את הדין והשלימו עם הקמתה של מדינת היהודים. הבריטים ראו בהתמשכות הסכסוך בין ישראל לערבים מכשלה למעמדם בעולם הערבי (הערבים זיהו את הבריטים עם הציונות לפני ואחרי תש"ח, בלי קשר למה שעשו), והבינו שהסכסוך פותח פתח לכניסת האימפריה הסובייטית לזירה המזרח תיכונית. אך דברים אלה לא הביאום לכלל שלילת קיומה של מדינת ישראל.

לאחר המלחמה רצה בן-גוריון, על אף חשדנותו המתמשכת, לשקם את היחסים עם בריטניה ואף הציע שוב ושוב שהממלכה המאוחדת תצרף את ישראל לחבר העמים הבריטי, או לפחות תכרות עמה ברית צבאית ותערוב לביטחונה. הדבר לא צלח. נהפוך הוא, באמצע שנות החמישים הבריטים אף שקלו לפלוש לארץ ישראל או להכות את צה"ל מן האוויר. אך בתום העשור הראשון למדינה השתפרו מאוד היחסים עם בריטניה.

מרדכי בר-און, היסטוריון חשוב של שנותיה הראשונות של מדינת ישראל, שבשנות החמישים שימש ראש לשכת הרמטכ"ל משה דיין, ולימים גם קצין חינוך ראשי של צה"ל, סוקר ומנתח בספר שיצא לאחרונה את יחסי ישראל ובריטניה באותו עשור רב-תהפוכות, שתחילתו במלחמת תש"ח וסופו במלחמת קדש ובמשבר הממלכות ההאשמיות, עיראק וירדן, ב-1958.

לאורך כל התקופה נטו הבריטים להתרחק מישראל ולא מחמת אנטישמיות או אנטי-ציוניות, אלא משום שרצו באהדתם של עמי ערב – על בארות הנפט, הבסיסים, מעברי הימים, המעברים היבשתיים והשווקים שלהם. על רקע המלחמה הקרה עם ברית המועצות והאפשרות שזו עלולה להתדרדר למלחמה אמיתית, הבריטים (וזה נכון אולי במידה פחותה גם לגבי האמריקנים) העדיפו את קשריהם עם מדינות ערב על פני טובתה של מדינת ישראל. 'הרצון הטוב של הערבים חשוב מזה של ישראל', פסקו ראשי המטות של הצבא הבריטי ב-1953 (עמ' 138). וב-1956 פסק משרד החוץ הבריטי: 'עצם קיומה של מדינת ישראל הוא איום מתמיד על האינטרסים הכלכליים והאסטרטגיים שלנו במזרח התיכון' (עמ' 219).

בבחינת התפתחותם של היחסים האלה מתמקד בר-און בארבעה אירועים: מלחמת תש"ח; ביקורו של הגנרל בריאן רוברטסון, מפקד הכוחות הבריטיים במזרח התיכון, בישראל בפברואר 1951 (אז נדונה האפשרות של קשרים צבאיים בין שתי המדינות); מלחמת קדש; והמשבר ההאשמי של עיראק-ירדן ביולי 1958, עת הבריטים הטיסו כוחות דרך שמי ישראל לעמאן לגבות את משטרו הרעוע של המלך חסין.

כפי שבר-און מבהיר היטב, בהמשך לספריו הקודמים על קדש – אתגר ותגרה (1991), ושערי עזה (1992) – העובדה שבריטניה וישראל (בשותפות עם צרפת) עשו יד אחת נגד מצרים ונגד נשיאה, גמאל עבד אלנאצר, באוקטובר-נובמבר 1956, לא הניבה התחממות ביחסים בן שתי המדינות. להפך, הכישלון הבריטי וההצלחה הישראלית החלקית (שניהם נכשלו בניסיון להפיל את המשטר המצרי) אף הגבירו את החשדנות ההדדית, ובריטניה כמהה בעקבות זאת לשפר את יחסיה עם העולם הערבי.

התפנית חלה בקיץ 1958 כתוצר ישיר של דעיכת מעמדה של בריטניה במזרח התיכון, שהפלת המשטר ההאשמי הפרו-בריטי בבגדאד סימלה אותה. בריטניה הצליחה אמנם לשמר את משטרו של חסין בירדן, אך נפילת המשטר הידידותי בבגדאד הייתה מכה ניצחת למעמדה של הממלכה המאוחדת במרחב הערבי. ניצחון הנאצריזם וזרמים לאומנים אחרים בעולם הערבי שכנעו את הבריטים שהעוינות כלפיהם תישאר בעינה, בלי קשר למחוותיה האנטי-ישראליות. ייתכן שגם לחלוף הזמן מאז הימים המרים של סוף המנדט היה תפקיד בדעיכת העוינות ההדדית; ואולי גם לעזרה שהושיטה ישראל ביולי 1958 לבריטניה, במתן היתר להעברת כוחות בריטיים לירדן דרך פרודזור אווירי מעל ישראל.

אות לשינוי היחס הבריטי כלפי ישראל ניתן כאשר בשלהי 1958, לאחר שנים של בקשות ישראליות, נאותו הבריטים למכור לה חימוש מתקדם (יחסית), כולל סנטוריונים (טנקי המערכה שכיכבו בניצחונה במלחמת ששת הימים ב-1967). הסמל לשינוי זה, על פי בר-און, הייתה מסיבת הסיום של אליהו אילת כשגריר ישראל בלונדון בנובמבר 1958, שנכחו בה 1,200 איש, כולל ראש הממשלה, הרולד מקמילן.

בר-און מקדיש עמודים מספר ליחסו של צ'רצ'יל, שעמד בראש ממשלת בריטניה בשנים 1951-1955, לציונות ולמדינת ישראל, ופוסק שגם בתקופה זו היה 'פער בין הצהרות [פרו-ציוניות שלון] למעשים' (עמ' 126). שוב ושוב תיאר צ'רצ'יל את עצמו כ'ציוני מאז הצהרת בלפור', אך לרוב נמנע מעשייה פרו-ישראלית או שיוזמתיו נבלמו בקבינט, 'ולא עמד בתוקף על דעתו', כותב בר-און (עמ' 126), ומוסיף: 'יותר משאהב צ'רצ'יל את ישראל שנה את המצרים ובזו להם' (עמ' 127).

כמה השגות שוליות: בר-און מותיר רושם (עמ' 141) כי הבריטים פסקו בשנות החמישים שחווה ההגנה שלהם עם ירדן חל גם על הגדה המערבית (נוסף על הגדה המזרחית) ושמדיניותם הייתה להגן על הגדה המערבית אם ישראל תפלוש לתוכה. אינני בטוח שזה נכון. עובדה היא שהבריטים נמנעו בעקביות ובנחרצות מלהודיע מפורשות לירדן שחווה ההגנה חל גם על הגדה המערבית, ופעם אחר פעם הודיעו לעמאן שלא יתערבו נגד מעשי גמול ישראלים. הם אף הבהירו לירדנים שלא יבואו לעזרתם אם מדובר בעתיד הגדה המערבית. בפועל, גם אחרי שרשרת מעשי הגמול של ישראל בקיץ-סתיו 1956 הם נמנעו מלהתערב לטובת ירדן.

טעויות קטנות שכדאי לתקן במהדורות הבאות: הגנרל ג'ון גלאב, מפקד הלגיון הירדני, ושאר הבכירים הבריטיים בצבא ירדן, פוטרו בראשית מארס 1956 (לא באפריל [עמ' 180]); 'ג'ון בול' הוא כינוי לאנגליה (לא 'סם בול' [עמ' 206]).

אלה טעויות זניחות שאינן גורעות מאומה מן הספר המבוסס היטב, מאיר העיניים, הממצה והמעניין. ובר-און יודע לספר סיפור. זה ניכר בבחירת האנקדוטה שבה מסתיים הספר, המסמלת יותר מכול את השינוי בהתייחסות הבריטית למדינה היהודית. בר-און מספר (על סמך דברים שסיפר לו בן-גוריון) כי ב-1965, בעת הלווייתו של צ'רצ'יל בלונדון, עמדו אנתוני אידן – יורשו של צ'רצ'יל, שהסתייג מישראל במהלך שנותיו כשר החוץ וכראש ממשלה (1955-1957) – ובן-גוריון, שהתפטר מראשות ממשלת ישראל ב-1963, משני צדי הרחבה ליד כנסיית סנט פול. אידן עמד ליד המלכה אליזבת השנייה וראשי הממלכה. 'לפתע קד הלורד [אייבון, כלומר אידן] למלכה, חצה את הרחבה, ניגש אל בן-גוריון ולחץ את ידיו בפרהסיה מופגנת'. ובר-און ממשיך ומצטט את בן-גוריון: 'העובדה שאני, דוד בן אביגדור מפלונסק, זכיתי שראש ממשלתה של האימפריה הבריטית הגדולה יעזוב את מלכתו על מנת ללחוץ את ידי בפני עם ועדה, מעידה על קיומו של נכס מדיני עצום הנמצא בידה של מדינת ישראל ואסור לנו לבזבז אותו' (עמ' 296). אין ספק שהסיפור מדגים את המרחק שעברו שתי המדינות מאז 1948; ואולי הוא אומר לנו משהו גם על בן-גוריון.